

**Н. С. Сембиев, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы
Қарағанды академиясының қылмыстық құқық және криминология
кафедрасының оқытушысы**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАЛАРЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамаларының кейбір мәселелері және болашағы, сондай-ақ теориялық пысықтауды қажет ететін қылмыстық құқық нормалары қарастырылады.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасының қылмыстық заңы, Қылмыстық кодекс, Конституция.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексін қабылдағаннан бері де өте ұзақ уақыт өтті және бұл оның артықшылықтары мен кемшіліктерін бағалау, соңғыларын түзету, орын алған және уақыт өте келе пайда болатын олқылықтарды толықтыру үшін жеткілікті мерзім. Бұл мерзім оның тиімділігін ғылыми бағалауға, заманауи қылмыстық саясатты қалыптастыру және жүзеге асыру жайлы толғануға, қылмыстық заңның даму үрдістерін айқындауға негіз болады. Бұл осы кодекстің тәжірибеде қалай қолданылып жатқандығын, оның нені қабылдағандығын, нені қабылдамағандығын және қолданыстағы заңнаманың қандай бағытты бетке ұстағандығын көру үшін тәуір желеуⁱ.

Мақаланың мақсаты — қолданыстағы Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің олқылықтары мен кемшіліктерін айқындау, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Конституциясының ұлықтылық қағидаларын сақтай отырып, әрі қарай теориялық пысықтауды қажет ететін, қылмыстық құқық саласын анықтау болып саналады. Мақаланың аясы Қылмыстық кодекс материалдарының барлығын қамтуға мүмкіншілік бермейді. Сондықтан да қылмыстық құқықтың, менің ойымша, әрі қарай жетілдіруді қажет ететін, тек кейбір қағидаларына тоқталамынⁱⁱ.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі бойынша қылмыстық жауаптылық негізі — әлденеше рет қылмыс жасаған кезде қоғамдық қауіптілік жоғарылайтын тұлға емес, әрекет болып есептелетіндіктен, дүркіндіктен бас тарту мақсатты болып көрінеді. Әрекет өзінен-өзі өзінің сипатын өзгертпейді, ол қанша рет қайталанса да, Қылмыстық кодекстің 175-бабының сол бір бөлімі бойынша үш ұрлыққа және 15 ұрлыққа берілетін жазаны топтастыру және тағайындау әділеттілік қағидасына сай келмейді.

Қазақстанның қылмыстық заңнамасының дамуы оның ішкі бірлігінің, тұтастығының және қайшылығының бұзылғандығының біршама мысалдарын береді. Мысалы, «Қылмыстық істерді тергеу шараларын жеңілдету, қылмыстардың бірқатар құрамын қылмыстық әрекетсіздендіру және әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманы жетілдіру мәселелері жөніндегі Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекскеⁱⁱⁱ және ҚК, ҚІЖК^{iv}, ҚАК^v өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» 2004 жылғы 9 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Заңымен абайсызда денсаулығына орташа ауырлықтағы зиян келтіргені үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 111-бабының 3-бөлімі алып тасталды. Бірақ, Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің көптеген нормаларында – ҚК 118-б. 1-бөл.; 138-б. 1-бөл.; 52-б. 1-бөл.; 245-б. 1-бөл.; 245-1-б. 1-бөл.; 256-б. 1-бөл.; 266-б. 1-бөл.; 268-б. 2-бөл.; 269-б. 1-бөл.; 295-б. 1-бөл.; 296-б. 1-бөл.; 298-б. 1,2-бөл.; 299-б. 1-бөл.; 303-б. 1-бөл.; 304-б. 2-бөл.; 309-б. 1-бөл.; 391-б. 1-бөл. — абайсызда денсаулығына орташа ауырлықтағы зиян келтіргені үшін қылмыстық жауаптылық сақталып қалған. Бұған орынды түсінік берілмеген.

Менің пайымдауымша, адамды негізгі құндылық деп жариялаған және оны қорғауды қамтамасыз етуді талап еткен, Қазақстан Республикасы Тұжырымдамасына қарамастан, абайсызда денсаулығына орташа ауырлықтағы зиян келтіруді қылмыстық-құқықтық қорғаудан бас тартқан, заң шығарушының ұстанымын қателік деп тану керек.

Қолданыстағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде заң шығарушы нақты қоғамдық қауіпті әрекеттің субъективті жағын өте дәл анықтады. Бірақ, менің ойымша, бұл жұмыс қисынды түйініне жеткен жоқ. Заң шығарушы мақаланың диспозициясында кінәнің нысанына тікелей нұсқаған жағдайда бәрі де түсінікті, бірақ әртүрлі түрдегі ережелер бұзылған кезде заңда нысанға немесе кінәнің нысанына нұсқаудың болмауы қылмыстық құқық теориясында әртүрлі көзқарастардың пайда болуына, ал құқық қолдану органдарының әрекеттерінде — қылмыстарды топтастыру кезінде қателіктердің орын алуына әкеледі. Осыған байланысты заң шығарушы, Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлімінің нормаларын құрастырған кезде, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 19-бабының, 4-бөлімінің мазмұнындағы қағиданы толық көлемде іске асырған жоқ деп батыл айтуға болады.

Қылмыстық кодексі 19-бабының 4-бөлімі: «абайсызда жасалған әрекет Кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті бабында арнайы көзделген жағдайда ғана қылмыс деп танылады», — дейді.

Осы заңнамалық қағидадан әрекеттің, Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің нормасында соған тек тікелей нұсқаған жағдайда, абайсызда жасалған қылмыс болып танылатындығы көрінеді. Егер Ерекше бөлімнің нормасында мұндай нұсқау болмаса, онда олар қасақана жасалған қылмыстар болып танылуы керек.

«Қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыс», «Экологиялық және көлікке қатысты қылмыстар» тарауларында көзделген, қылмыстық-құқықтық нормаларға жүргізілген талдау олардың көпшілігінде, әртүрлі түрдегі қағидалардың бұзылуы жайлы баяндалатын жерлерінде, кінәнің нысанына нұсқаудың жоқ екендігін көрсетеді. Осыған байланысты бұлар қалай қасақана әлде абайсызда жасалған әрекеттер болып танылуы керек пе? – деген сұрақ туындайды. Қылмыстық кодексінің 19-бабының 4-бөлімінің мазмұнындағы талаптарға сүйенетін болсақ, онда абайсызда жасалған әрекетке нұсқау болмағандықтан, оларды тек қасақана деп тану керек. Екінші жағынан алғанда, оларды тек қасақана деп тану оларды басқа біршама ауыр қылмыстар бойынша топтастыруға әкеледі.

Қалыптасқан жағдайдан қалай шығуға болады? Менің пайымдауымша, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 19-бабының 4-бөлімінің мазмұнындағы талаптарға сәйкес диспозициясы «қағиданы анықтауды» бұзу үлгісі бойынша құрастырылған, Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің бүкіл нормаларын келтіру қажет. Заң шығарушы бұл қылмыстардың қасақана немесе абайсызда екендігін анықтауы керек.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында Жалпы және Ерекше бөлім нормаларының арасында басқа сипаттағы қайшылықтар да бар. Мысалы, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 65-бабының 3-бөліміне сәйкес, «осы баптың бірінші және екінші бөлігінде көзделген жағдайлар болған кезде басқа санаттағы қылмыс жасаған адам тек осы Кодекстің Ерекше бөлімінің тиісті баптарында арнайы көзделген реттерде ғана қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін». Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабы 3-бөлімінің 1 және 2 бөлімдерден айырмашылығы, ондағы әңгіме Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің 125, 165, 231, 233, 234, 236, 251, 252, 259, 297, 312, 326, 352, 358-баптарымен көзделген, қылмыстарды жасаған, тұлғалардың қылмыстық жауаптылықтан босатылуының арнайы түрлері жайлы болады. Осы баптарды және оларға ескертулерді талдау осы баптар бойынша қылмыстық жауаптылықтан босату жағдайларының Қазақстан Республикасы

Қылмыстық кодексінің 65-бабының 1 және 2 бөлімдерімен көзделген, босату жағдайларымен үнемі сәйкес келе бермейтіндігі жайлы қорытынды жасауға мүмкіншілік береді.

Екіншіден, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабының 3-бөлімінде осы баптың бірінші және екінші бөлімдерінде көзделген, жағдайлар болған кезде тұлға қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін деп айтылған. «Мүмкін» терминін қолдану қылмыстық жауаптылықтан босатуға балама болып есептеледі: болуы мүмкін, не болмауы да мүмкін. Заңның мазмұнынан көріп отырғанымыздай, бұл құқық қолдану органдарының міндеті емес, құқығы. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабының 3-бөлімінің талаптарынан айырмашылығы жоғарыда аталған баптарға ескертулерде «қылмыстық жауаптылықтан босатылады». Аталған жағдайда бұл құқық емес, құқық қолдану органдарының міндеті. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Жалпы және Ерекше бөлімдерінің нормаларының арасындағы мұндай қайшылық, Қылмыстық кодексінің 65-бабында, сондай-ақ осындай босату көзделген, тиісті баптардың ескертулерінде көрсетілген, жағдайлар болған кезде тұлғаны қылмыстық жауаптылықтан босатуға құқық қолдану органдарының міндеттерін (құқықтарын емес) ескере отырып, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабының 3-бөліміне өзгертулер мен толықтырулар енгізу қажеттілігі жайлы мәселені көтеруге негіз болады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 65-бабының 3-бөлімін келесі редакцияда мазмұндауды ұсынамын: осы баптың бірінші және екінші бөлімдерінде және осындай босату мүмкіншілігі арнайы қарастырылған, тиісті баптардың ескертулерінде көзделген, жағдайлар болған кезде өзге санатта қылмыс жасаған, тұлға қылмыстық жауаптылықтан босатылады.

Адамдар қылмыстан (қылмыстық арамниеттілік, жеңіл табыс, алдау, жалған сөз және өтірік) жапа шегуде, қылмыс жалындаған оттай өршіп тұр, ал заңгерлер болса ілгері басар емес, таптаурын болған жерді шиырлап жүр. Ал, кейбіреулерінің өздерінің де қатысы болуы мүмкін. Қалай болғанда да, үдеріс ҚІЖК тәптіштелетіндіктен, адал адамның ештеңеден қорықпауына болады.

Заңды қабылдайтын адамның өзі жетілмегендіктен, мемлекеттің кез-келген заңы да жетілмеген болады. Өмір бір орнында тұрмайды. Сондықтан да оның әрбір өзгерістерін бақылап отыру және қолданыстағы заңнамада пайда болған мәселелерді жоя отырып, тиісінше әрекет ету керек.

ⁱ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі (1997 жылғы 16 шілде № 167-І / 2014. 17. 01. берілген өзгертулер мен толықтырулар). www.online.zakon.kz

ⁱⁱ Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2011. 02. 02. берілген өзгертулер мен толықтырулар). www.online.zakon.kz

ⁱⁱⁱ Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы 2001 жылғы 30 қаңтардағы № 155-ІІ Кодексі (2014. 18. 02. берілген өзгертулер мен толықтырулар). www.online.zakon.kz

^{iv} Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі (2014. 17. 01. берілген өзгертулер мен толықтырулар). www.online.zakon.kz

^v Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі (13. 12. 97 ж. № 208-І. / 2014. 15. 01. берілген өзгертулер мен толықтырулар). www.online.zakon.kz